

Kvinnlig könsstympling

Ett samtalsstöd för hälso- och sjukvården

Innehåll

Könsstympning av flickor och kvinnor – ett samtalsstöd för hälso- och sjukvården	3
Ord som används i samtalsstödet	3
Vad innebär kvinnlig könsstympning?	4
Hälsan försämras på flera sätt	4
Könsstympning är förbjudet i Sverige	5
Hälso- och sjukvårdens roll	6
Förutsättningar för en god vård	6
Du behöver grundläggande kunskaper	6
Bemötande	7
Frågor till vårdnadshavare	8
Frågor till yngre flickor	11
Frågor till äldre flickor och kvinnor	13
När det behövs vidare utredning, vård och stöd.....	15
Kompletterande stöd	16

Könsstympning av flickor och kvinnor – ett samtalsstöd för hälso- och sjukvården

Det här är ett stöd för dig som arbetar inom hälso- och sjukvården och möter flickor och kvinnor som utsatts för könsstympning eller riskerar att könsstympas. Du kan använda samtalsstödet när du förbereder ett samtal om könsstympning, när du ställer frågor och när du följer upp.

Du kan också använda samtalsstödet som övningsmaterial i personalgruppen för att utveckla förmågan att samtala om könsstympning, gärna i kombination med Socialstyrelsens webbutbildningar, och övningar i form av rollspel.

Frågor om könsstympning kan kännas mest naturligt att ta upp för dig som möter nyanlända och för dig inom mödrahälsovården, men personal i hela hälso- och sjukvården behöver kunskap för att kunna samtala om ämnet, eftersom många flickor och kvinnor i Sverige berörs.

Vissa verksamheter har tagit beslut om att ställa frågor om könsstympning till alla. Om din verksamhet tagit ett sådant beslut kan det vara bra att förklara det i början av samtalet.

Läs mer: Under rubriken Kompletterande stöd har vi samlat fördjupning och utbildning om könsstympning. Socialstyrelsen har flera kunskapsmaterial och en webbutbildning som ger en bra grund för samtal. Det finns också stödmaterial som tagits fram av regioner och länsstyrelser.

Ord som används i samtalsstödet

Vi har valt att använda orden flicka och kvinna, men det handlar om alla med vulva. En del flickor och kvinnor som har utsatts känner inte igen sig i benämningen könsstympad. Vissa använder ordet omskärelse eller uttryck som ”traditionen” eller ”skuren, klippt eller sydd i underlivet”. Fånga upp de begrepp som flickan eller kvinnan själv använder. Ibland är det lättare att använda tecken eller peka på bilder än att använda ord.

Vad innebär kvinnlig könsstympning?

Könsstympning av flickor och kvinnor innebär att hela eller delar av de yttre kvinnliga könsorganen skärs bort eller skadas. Det strider mot de grundläggande mänskliga rättigheterna och mot barns rättigheter. I Sverige är könsstympning av flickor och kvinnor förbjudet enligt lag.

Kvinnlig könsstympning förekommer i ett stort antal länder världen över, och andelen flickor och kvinnor som utsätts varierar. Man ska komma ihåg att de uppgifter som finns bygger på att länderna själva undersöker och redovisar förekomsten. Därmed är uppgifterna inte helt tillförlitliga, och vi vet att könsstympning även förekommer där man inte redovisar förekomsten.

Kvinnlig könsstympning kan vara en del av hedersrelaterat våld men kan också förekomma utanför en hederskontext. Könsstympning är verklighet för en stor grupp kvinnor och flickor som bor och lever i Sverige. De kan stå under stark påverkan från släktingar och vänner som tillämpar könsstympning, vilket kan skapa särskilda svårigheter.

Hälsan försämras på flera sätt

Kvinnlig könsstympning kan medföra flera negativa effekter, som kan leda till livslång nedsatt hälsa – eller till och med till döden. Graden av negativa konsekvenser hänger ofta samman med omfattningen av könsstympningen.

Vid könsstympning är det vanligt med exempelvis följande problem:

- problem att kissa
- besvär vid menstruation
- nedstämdhet, ångest och PTSD
- besvär vid vaginalt samlag
- förlossningsrädsla
- svårigheter och risker vid en vaginal förlossning.

Symtomen kan också kan vara mer allmänna, till exempel ont i magen eller huvudvärk till följd av att personen dricker mindre.

Könsstympning är förbjudet i Sverige

I Sverige är könsstympning av flickor och kvinnor förbjudet enligt lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor. Alla former av kvinnlig könsstympning är förbjudna i Sverige, oavsett om samtycke har lämnats eller inte.

Könsstympning är straffbart i Sverige även om det utförs i ett land där det inte är förbjudet. Det innebär att personer kan dömas för brottet om det begåtts utomlands, om det finns en anknytning till Sverige när brottet begås.¹ Även försök till, eller förberedelse av könsstympning samt stämpling och underlåtenhet att avslöja eller förhindra brottet är straffbelagt. Sekretess hindrar inte hälso- och sjukvården från att polisanmäla misstänkt brott som avses i lagen med förbud mot könsstympning mot någon som inte fyllt 18 år.

Sedan maj 2020 finns ingen preskriptionstid för könsstympning som begåtts mot barn.

Ett brott mot mänskliga rättigheter

Könsstympning av flickor och kvinnor är ett brott mot de grundläggande mänskliga rättigheterna och mot barns rättigheter. Rätten till kroppslig integritet kommer till uttryck i artiklarna 19, 24 och 37 i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) som är lag i Sverige.

¹ Se proposition 1998/99:70 Könsstympning – borttagande av kravet på dubbel straffbarhet s. 10 f.

Hälso- och sjukvårdens roll

Hälso- och sjukvården kan bidra till att förhindra könsstympling av flickor och kvinnor genom att våga prata om det. Därför behöver du på ett respektfullt sätt fråga om könsstympling när det är relevant och i enlighet med rutiner i den verksamhet du arbetar i.

För att förebygga att flickor i Sverige blir könsstympade är det viktigt att ha en dialog med vårdnadshavare från länder där könsstympling förekommer.

Hälso- och sjukvården har också en viktig uppgift när det gäller att informera om svensk lagstiftning på området, och att alltid anmäla till socialtjänsten om ett barn far illa, eller vid misstanke om att ett barn far illa.

Förutsättningar för en god vård

Det är din arbetsgivares ansvar att skapa förutsättningar för att du ska få tid och möjlighet att ta till dig den kunskap som krävs. Ta reda på hur rutinerna ser ut i din verksamhet.

Vårdgivarens ansvar

Enligt Socialstyrelsens föreskrift om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete (SOSFS 2011:9) ska vårdgivaren identifiera, beskriva och fastställa de processer i verksamheten som behövs för att säkra verksamhetens kvalitet (4 kap. 2 § SOSFS 2011:9).

En vårdgivare ska även fastställa de rutiner som behövs för att utveckla och säkra kvaliteten i arbetet med våldsutsatta och barn som har bevittnat våld. Detta gäller bland annat när och hur frågor ska ställas för att kunna upptäcka våldsutsatta som behöver vård och hur anmälningsskyldigheten ska fullgöras.

Källa: Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (HSLF-FS 2022:39) om våld i nära relationer.

Läs om anmälningsskyldigheten: 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL.

Du behöver grundläggande kunskaper

För att du ska kunna använda samtalsstödet behöver du grundläggande kunskaper om könsstympling och hedersrelaterat våld och förtryck, samt kompetens om svåra samtal.

Du och dina kolleger behöver återkommande kompetensutveckling och ni behöver diskutera kvinnlig könsstympling på arbetsplatsen. Till exempel kan det vara bra att öva på samtal om könsstympling med dina kollegor.

Bemötande

Ämnet kvinnlig könsstympning kan vara både tabubelagt och känsligt. Det är ofta svårt att prata om, inte bara för patienten och familjen, utan även för yrkesverksamma. Men om vi ska kunna hjälpa fler är det nödvändigt att prata om könsstympning på ett respektfullt sätt.

Samtalen gör det möjligt för vården att lyfta frågan och identifiera risker, så att inte fler utsätts och att utsatta får den vård och stöd de kan behöva. Därför behöver vi skapa ett tryggt samtalsklimat som underlättar för flickan eller kvinnan att berätta om sina erfarenheter.

Berätta varför du frågar

Frågan om könsstympning kan ha kommit upp under tidigare möten med vården. Upprepade frågor om könsstympning kan leda till att kvinnan eller flickan upplever sig stigmatiserad eller rasistiskt behandlad. Därför är det bra att inleda samtalet med en förklaring till varför du behöver ställa dessa frågor.

Betona att det inte är flickan eller kvinnan som har utsatts för könsstympning som har gjort något olagligt, utan de som gjort det mot henne.

Skapa ett tryggt samtal

Grundläggande kunskaper om könsstympning skapar en trygghet hos professionen och underlättar i mötet med patienten. Du kan skapa goda förutsättningar för ett gott bemötande på flera sätt, exempelvis:

- Var väl förberedd inför samtalet.
- Boka tolk vid behov. Informera att även tolken har tystnadsplikt.
- Var intresserad av patienten, hennes individuella historia och situation.
- Lyssna uppmärksamt.
- Förmedla öppenhet och att det finns möjlighet att berätta om svåra saker.
- Fokusera på att ta reda på vilka vårdbehov som finns.
- Bildstöd eller visuella gester kan underlätta samtalet.
- I möte med barn, bedöm barnets mognad och känslor under samtalets gång för att bygga en förtroendefull relation.

Observera: Lägg inte dina egna värderingar på könsstympning när du håller i samtalet.

Samtal med barn i relation till vårdnadshavare

Föräldrarnas eller vårdnadshavarens delaktighet i samtalet kan vara en trygghet. Men det kan också göra det svårt för barnet att själv våga berätta fritt om sina tankar och upplevelser. Barnet kan också vilja skydda föräldrarna eller undvika att besvara dem. Om du bedömer att det finns en risk för att barnet får illa i hemmet behöver du noggrant överväga i vilken grad föräldrarna ska vara delaktiga i samtalet.

Frågor till vårdnadshavare

Om du träffar vårdnadshavare till en flicka som du tror dig veta *inte* har blivit utsatt för könsstympning behöver du ta reda på om det finns risk för att hon blir det i framtiden. De här frågorna kan du även ställa till blivande föräldrar. Beroende på vad du vet kan du välja olika ingångar.

Observera: Om du bedömer att det finns risk för att flickan kan utsättas för könsstympning är du skyldig att agera.

Läs mer i avsnittet När det behövs vidare utredning, vård och stöd.

Frågor till vårdnadshavare om behov av vård och stöd

Alla frågor är exempel som du får anpassa till situationen.

Fånga upp de begrepp som vårdnadshavaren själv använder. Komplettera vid behov frågorna med bildmaterial eller gester.

Frågor utifrån symtom

- Har din dotter besvär med att kissa? Tar det lång tid att kissa? Är det smärtsamt?
- Har din dotter ofta problem med urinvägsinfektioner?
- Har din dotter svårigheter att röra sig för att det gör ont någonstans? Kan hon hoppa, gå fort och springa? Kan du beskriva vad som verkar vara svårt och på vilket sätt?
- Är din dotter ofta orolig, eller mår hon ofta dåligt?

Generella frågor

I många länder förekommer könsstympning eller omskärelse i underlivet på flickor. Är det något som du har varit med om?

- Har din dotter varit med om några ingrepp i underlivet?
- Var din dotter könsstympad innan ni kom till Sverige?

Frågor till vårdnadshavare för att identifiera risk för kvinnlig könsstympning

Alla frågor är exempel som du får anpassa till situationen.

Generella frågor

- I många länder förekommer könsstympning eller omskärelse i underlivet på flickor. Vad tänker du om det?
- Hur ser du på detta nu när du har (eller kommer att få) en dotter?
- Vet du om det är vanligt att flickor i din familj har genomgått könsstympning? Är du omskuren?
- Riskerar din (ofödda) dotter att utsättas? Hur tänker du när det gäller den här dottern?

Utgå från hälsorisker

- Könsstympade flickor kan till exempel lättare få infektioner i underlivet, och olika former av smärta och besvär. Som vuxen kan hon få problem vid en förlossning. Vad tänker du om detta?
- Vill du veta mer om hälsorisker och hur man kan få hjälp?

Utgå från lagstiftning

- Du känner säkert till att det är förbjudet med kvinnlig könsstympning i Sverige. Det gäller även om det görs av en släkting eller en annan person i ett annat land. Vad tänker du om det?
- Ibland kan det vara svårt att stå emot starka åsikter om traditioner och liknande. Finns det en risk att personer i familjens närhet eller i ditt tidigare hemland skulle vilja att din dotter går igenom ett sådant ingrepp?
- Behöver du hjälp eller stöd att undvika att din dotter könsstympas mot din vilja?

Frågor om risk vid utlandsresa och press från andra:

Hur kan du skydda din dotter?

Alla frågor är exempel som du får anpassa till situationen.

Om du bedömer att det finns risk att flickan kommer att utsättas för könsstympning under en utlandsvistelse kan du berätta att det finns ett könsstympningspass, som innehåller information om att det är förbjudet med könsstympning i Sverige, och att det gäller även om det görs i ett annat land.

Du kan då ställa följande frågor:

- Vill du ha ett könsstympningspass utskrivet, och i så fall på vilket språk?
- Många upplever press på att könsstympa sitt barn – och att det kan vara svårt att stå emot. Behöver din familj stöd för att skydda din dotter från detta?
- Finns det en risk för att din dotter könsstympas utan att du vill det?

Frågor till yngre flickor

I möten med yngre flickor är ett vänligt bemötande extra viktigt för att skapa ett tryggt samtal. Se till att barnet är i centrum och försök minska maktobalansen. Samtal med ett barn påverkas mycket av barnets idéer om samtalet, och vad barnet tror att de vuxna förväntar sig.

Ge barnet möjlighet att själv beskriva fritt

Som professionell är det viktigt att du ger barnet möjlighet att fritt beskriva sina erfarenheter och upplevelser, om barnet har förmåga att göra det. Du kan också behöva ställa andra frågor för att ta reda på om barnet har varit utsatt för någon annan form av våld eller har andra skyddsbehov.

Observera: Du är skyldig att genast anmäla till socialtjänsten om du får kännedom om, eller misstänker, att ett barn far illa.

Frågor till yngre flickor

Alla frågor är exempel som du får anpassa till situationen.

Fånga upp de begrepp som flickan själv använder.

För att inleda samtalet kan du exempelvis säga: För att förstå hur du mår och hur du har det kommer jag ställa några frågor. Det här är frågor som du kanske inte är van vid att få och som kan kännas svåra att svara på. Du behöver aldrig känna att du måste svara på mina frågor.

Öppna upp för samtal

I vissa fall kan det vara bra att ställa frågor som inte är så direkta, för att öppna upp för samtal. Till exempel:

- Vad tycker du om toaletterna i skolan eller förskolan? Frågan kan leda in samtalet på besvär med att kissa och vad det kan bero på.

Frågor utifrån symtom

Utgå från besvär med väldigt enkla frågor:

- Har du ont när du kissar?
- Har du ont i snippan?
- Har du ont i magen?

Frågor för att identifiera risk

- Vet du om din mamma eller dina systrar är skurna i underlivet?

Om flickan svarar ja eller vet inte: Avgör om du ska ställa frågorna nedan:

- Har det hänt dig också?
- Har någon gjort dig illa?
- Tror du att det kan hända dig också?
- Har ni någon gång pratat om att du ska bli skuren i underlivet, som din mamma eller dina systrar?

Resor till föräldrars ursprungsland kan i vissa fall vara en risk. Om det är relevant kan du be flickan berätta om detta och ställa följdfrågor:

- Ska ni resa bort (på lovet)?
- Vet du vad ni ska göra?
- Är du orolig för att något dåligt ska hända?

Frågor till äldre flickor och kvinnor

Var uppmärksam på att det kan vara särskilt känsligt för flickor i tonåren att prata om könsstympning. Det kan vara svårt att sätta ord på sina besvär, och det kan vara förknippat med trauma och skam. Många flickor vet heller inte om att de har blivit könsstympade. Därför är det extra viktigt att fånga upp fysiska besvär som kan vara kopplade till könsstympning. Fortsätt att fråga för att ringa in orsaken till smärtan och om den kan bero på könsstympning.

Frågor till kvinnor eller äldre flickor och gravida

Alla frågor är exempel som du får anpassa till situationen.

Fånga upp de begrepp som flickan eller kvinnan själv använder. Komplettera vid behov frågorna med bildmaterial eller gester.

Fråga utifrån symptom

- Har du varit med om några ingrepp i underlivet?
- Upplever du att det tar lång tid att kissa?
- Har du ofta problem med urinvägsinfektioner?
- Brukar du ha ont i magen? Kan du beskriva på vilket sätt det gör ont?
- Hur länge pågår din mens? Har du några besvär under mensmen? Kan du beskriva dem?
- Har du mycket ont under mensmen? Kan du beskriva på vilket sätt det gör ont?
- Upplever du att det är svårt för mensblodet att komma ut?
- Har du smärta eller andra besvär vid samlag? Kan du beskriva på vilket sätt?
- Har du svårt att röra dig för att det gör ont någonstans? Kan du hoppa, gå fort och springa? Kan du beskriva vad som är svårt och på vilket sätt?
- Känner du dig ofta ledsen, är du orolig eller mår du dåligt?

Generella frågor

- I många länder förekommer könsstympning av flickor. Är det något du har varit med om?
- Jag har träffat kvinnor som varit med om könsstympning. Är det något du har varit med om?
- Har du haft problem som du själv tror kan vara orsakade av könsstympning?

Frågor till gravida

Berätta att mödravården frågar alla gravida om könsstympning, eftersom det kan vara ett hinder för en vaginal förlossning.

Observera: Alla frågor till kvinnor och äldre flickor kan vara relevanta för gravida. Titta även på frågorna för vårdnadshavare.

Alla frågor är exempel som du får anpassa till situationen.

- Skulle det kännas okej om jag gör en gynekologisk undersökning för att ta reda på om det finns några hinder för förlossningen?
- Vet du vad en öppningsoperation är och varför man ibland behöver göra en sådan? Om det behövs kan vården göra en öppningsoperation före förlossningen.
- Har du funderat på hur du vill göra om du får en dotter?

När det behövs vidare utredning, vård och stöd

När du har identifierat behov av vidare utredning – eller vård och stöd – är det viktigt att du vidtar vissa åtgärder utifrån de behov du ser.

Var tydlig med att det finns hjälp att få för de eventuella konsekvenser som könsstympningen har orsakat. Ta reda på din verksamhets rutiner för att lotsa flickan eller kvinnan vidare i vården, och fundera på hur du och er verksamhet kan vara ett fortsatt stöd.

Sekretess hindrar inte

Könsstympning är ett brott som ska utredas av polisen. Sekretess hindrar inte hälso- och sjukvårdspersonal eller socialtjänsten från att polisanmäla misstanke om vissa brott mot någon som inte fyllt 18 år. Det gäller brott som avses i 3, 4 eller 6 kap. brottsbalken eller i lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor.

Observera: Könsstympning är ett brott även om kvinnan är över 18 år.

Checklista för vidare utredning, vård och stöd

Gör så här när du har identifierat behov av vidare utredning eller vård och stöd:

- **Remittera eller hänvisa patienten vidare i vården utifrån er verksamhets rutiner.** Fundera på hur du eller er verksamhet kan vara ett fortsatt stöd till kvinnan eller flickan. Är kvinnan gravid kan särskilda rutiner gälla.
- **Kontakta Nationella stödtelefonen:** Ta vid behov hjälp av en stödlinje för att få rådgivning.
Nationella stödtelefonen: 010-223 57 60.
- **Anmäl till socialtjänsten:** Ta vid behov kontakt med socialtjänsten i den aktuella kommunen för rådgivning eller anmälan. Du är skyldig att genast anmäla till socialtjänsten om du får kännedom om, eller misstänker, att ett barn far illa.
- **Erbjud könsstympningspass:** Berätta vad det är och erbjud könsstympningspass på ett språk som passar, om det finns risk att flickan kan utsättas för könsstympning under en kommande utlandsvistelse.
- **Anmäl till polisen:** Bedöm om du behöver göra en polisanmälan.

Kompletterande stöd

Här har vi samlat kompletterande stödmaterial, fördjupning och utbildning om könsstympning.

- Könsstympning av flickor och kvinnor – Kunskapsguiden (<https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/vald-och-fortryck/konsstympning-av-flickor-och-kvinnor/>)
- Könsstympning av flickor och kvinnor – Socialstyrelsen (<https://www.socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/omraden/vald-och-brott/konsstympning/>)
- Webbutbildning om könsstympning – Socialstyrelsen (<https://utbildning.socialstyrelsen.se/learn/course/external/view/elearning/473/konsstympning-av-flickor-och-kvinnor>)
- Könsstympning – Könsstympning.se (<https://www.hedersfortryck.se/konsstympning/>)
- Kvinnlig könsstympning – Ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete (<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/kunskapsstod/2016-6-59.pdf>)
- Könsstympning hos gravida – Nationellt kunskapsstöd för personal i mödrahälsovården och förlossningsvården (<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/kunskapsstod/2024-4-9033.pdf>)
- Att samtala med barn (<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/kunskapsstod/2018-11-14.pdf>)
- Bedöma barns mognad för delaktighet – Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården (<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/kunskapsstod/2023-9-8763.pdf>)
- Att möta barn som kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck (<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2021-11-7605.pdf>)

Socialstyrelsen

Kvinnlig könsstympling – ett samtalsstöd för hälso- och sjukvården
(artikelnr 22024-5-9076) kan laddas ner på vår webbplats
eller beställas från Socialstyrelsens publikationsservice.
www.socialstyrelsen.se/publikationer